

מקרא ביכורים ויודוי מעשר — הפרט והכלל

ראשי פרקים

- א. השווה והשונה בין שתי המצוות
- ב. השווה והשונה בין שני הוידויים
- ג. קריאת גר
- ד. ההבדל בין בכורים לויודוי מעשר
1. כפת תמרים — עתה ולעתיד לבא
2. מראה הפנים — בויודוי מעשר, ארץ זבת חלב ודבש
3. משך חכמה — אלקי או אלוקיך
4. מצוה פרטית או כללית
- ה. לשון הקדש וקול רם

א. השווה והשונה בין שתי המצוות

פרשת כי תבוא פותחת בשתי מצוות הקשורות לפרי האדמה, שמלווה גם באמירת דברים. "מצות עשה להביא ביכורים למקדש" (רמב"ם הל' ביכורים ב, א), ביכורי ז' המינים שבא"י. וכן "מצות עשה להתוודות במקדש על הביכורים בשעה שמביאים" (רמב"ם הל' ביכורים ג, י). ביכורים הם מתנות כהונה ומתחלקים לאנשי משמר. (רמב"ם שם, הל' א).

מן הפרשה השנייה נלמד "מצות עשה להודות לפני ה' אחר שמוציאין כל המתנות שבזרע הארץ, וזהו הנקרא ויודוי מעשר" (רמב"ם הל' מעשר שני יא, א). מצוה זו מתקיימת פעמיים במחזור של שמיטה — פסח של שנה רביעית ופסח של שנה שביעית, לאחר המחזור הקטן של שתי שנות מעשר שני ושנה של מעשר עני. וכן "מצותו במקדש שנאמר לפני ה', ואם התודה בכל מקום יצא" (רמב"ם שם ו).

עם זאת, רב השונה על השווה, כי אלו שתי מצוות נפרדות. הביכורים באים מן היבול השנתי של ז' המינים, ואילו מצות ויודוי מעשרות מחייבת לתת

הרב ד"ר איתמר ורהפטיג

כדין כל המעשרות שהשתהה אדם מליתנן עד תום יבול המעשר העני, ולהתוודות על כך בפסח שאחריהם כאמור.

בקצרה, זו (ביכורים) היא אחת מכ"ד מתנות כהונה, וזו (ביעור מעשרות) היא מעין סיכום ומסירת דו"ח על הפרשת מעשרו ונתינתו כדין.

ב. השווה והשונה בין שני הוידויים

נתעכב כאן על הוידוי המשותף לשניהם. זו אמירה של מצוה שמתבצעת במקדש. בשניהם המתוודה גם מספר שהוא מקיים את מצותו כפי שנדרש.

עם זאת יש שוני ניכר בין שני הוידויים, חלקן בולט ומתבקש מן השוני במצוה, אך חלקן נסתר, ובו נתמקד, ומתוך כך נעמוד על האופי השונה של שתי המצוות. במצות ביכורים המביא חוזר על ההיסטוריה של עם ישראל, עד שהוא מגיע לסיפורו האישי, שזכה לנחלה בארץ, שמתוכה הוא מביא כעת ראשית בכוריה, "ועתה הנה הבאתי את ראשיון פרי האדמה אשר נתת לי ה'" (דברים כו, י). במצות וידוי מעשר, הוא נוספר שהפריש ונתן כל מעשרותיו כדין וסדרן, לא אכלן בטומאה, ועתה הוא מבקש ברכה לעם ולארץ, "וברך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתת לנו, כאשר נשבעת לאבותינו, ארץ זבת חלב ודבש" (שם טו).

ג. קריאת גר

בנוסף לאמור, יש שוני שאינו מופיע בפסוקים בין שני וידויים אלו. כך עולה מדברי חז"ל, וכך עכ"פ נפסק ברמב"ם. האם גר מביא וקורא? האם גר מבער ומתוודה? הרמב"ם הכריע, בביכורים – כן. בוידוי מעשרות – לא. מנין ומדוע?

ביחס לביכורים מצינו מחלוקת. המשנה בביכורים (פ"א ה"ד) אומרת: "הגר מביא ואינו קורא, שאינו יכול לומר אשר נשבעת לאבותינו לתת לנו" (דברים כו, ג). וכן מצינו בבבלי מכות יט ע"א: "בכורי הגר דבעי למימר אשר נשבע ה' לאבותינו, ולאז מצי אמר", שכן לגר אין חלק בארץ.

מקרא ביכורים ויזוי מעשר – הפרט והכלל

אולם הירושלמי שם מביא מחלוקת תנאים, ולדעת ר' יהודה הגר מביא וקורא משום שאברהם הוא "אב המון גויים"¹.

וכך פוסק הרמב"ם בהל' בכורים ד, ג: "הגר מביא וקורא שנאמר לאברהם אב המון גויים נתתיך, הרי הוא אב כל העולם כולו שנכנסין תחת כנפי השכינה, ולאברהם הייתה השבועה תחלה² שיירשו בניו את הארץ".

המשנה למלך שם מקשה שתי קושיות. האחת – הרי גם אם יכול הגר לומר לאבותינו, כיצד יכול הוא לומר האדמה אשר נתת לי (דברים כו, י), שכן אין לו חלק בארץ, והרמב"ם עצמו פוסק בהל' מעשר שני יא, יז שגר אינו מתוודה ויזוי מעשרות כי אין לו חלק בארץ.³

מקורו מהאמור בסוף מסכת מעשר שני (פ"ה הי"ד): "מכאן אמרו (ממה שנאמר בויזוי מעשר "את האדמה אשר נתת לנו" – דברים כו, טז) ישראל וממזרים מתוודים, אבל לא גרים ועבדים משוחררים (שאין להם חלק בארץ)".

על כרחנו עלינו להזקק להבדל בין בכורים לויזוי מעשר ביחס לקריאת גר.

1. וז"ל הירושלמי שם: "תני בשם רבי יהודה, גר עצמו מביא וקורא, מה טעם? כי אב המון גויים נתתיך, לשעבר היית אב לארם, ועכשיו מכאן ואילך אתה אב לכל הגויים. ריב"ל אמר הלכה כרבי יהודה. אתא עובדא קומי דרבי אבהו והורי כרבי יהודה". בזמן ר' יהודה לא נהגה מצות בכורים, ואומר הרדב"ז על הרמב"ם שם שכוונתו לתפילה. כלומר שר' אבהו הורה לו לומר "אלקי אבותינו", ולא "אלקי אבות ישראל", כמובא במשנה שם.
2. ראה כסף משנה שם.
3. השאלה השניה היא מדוע פוסק הרמב"ם כירושלמי בניגוד לבבלי במכות שזכר לעיל? בפשטות יש לומר כי "מעשה רב", ובירושלמי מסופר כי ר' אבהו הורה כן למעשה כאמור. לתוספות בב"ב פא ע"א ד"ה למעוטי, שיטה אחרת בזה, עיין שם ובראשונים על אתר.

ד. ההבדל בין בכורים לוידוי מעשר

נציין דברי כמה אחרונים, ונוסיף נופך משלנו, שיסביר את השוני באופי המצוה כאמור לעיל.

1. כפות תמרים — עתה ולעתיד לבוא

הכפת תמרים (מובא במשנה למלך) מחלק, כי בבכורים נאמר "אשר נשבעת לאבותינו לתת לנו", היינו העיקר הוא אבותינו, וא"כ אף גר, כבנו של אברהם, בכלל. אלא שיש צורך ב"לנו", כמו שרואים מכך שאשה פטורה. ועל כך עונה הכפת תמרים, שלעתיד לבא יירשו הגרים, כפי שנובע מדברי הנביא יחזקאל פרק מ"ז, ומן המדרש רבה על קהלת ועל הפסוק "כל הנחלים...".

לעומת זאת בוידוי מעשר כתוב "אשר נתתה לנו כאשר נשבעת לאבותינו". כלומר, העיקר הוא חלקנו שלנו, וסוף סוף לגר אין עתה חלק בארץ. ועדיין צריך הסבר מדוע יש התייחסות שונה לגר כאן וכאן.

2. מראה הפנים — בוידוי מעשר, ארץ זבת חלב ודבש

מראה הפנים על הירושלמי בבכורים שם מיישב ע"פ הרמב"ן (דברים כו, טו): "דגבי וידוי מעשר כתוב: 'כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש' (שם), ולא מצינו שנשבע לאברהם ליצחק וליעקב ארץ זבת חלב ודבש, כי אם ליוצאי מצרים נאמר כן, אל ארץ טובה ורחבה, ארץ זבת חלב ודבש (שמות ג, ח), וא"כ כאשר נשבעת לאבותינו... על אבותינו יוצאי מצרים קאי, דכתיב לכן אמור לבני ישראל אני ה' וגו', וזו היא השבועה, וכמו שאמר למשה בתחילת השליחות ארץ זבת חלב ודבש... ולפי זה יש לחלק גבי גר בין בכורים לבין וידוי מעשר".

ושוב נשאל, מדוע השוני הזה?

3. משך חכמה — אלוקי או אלוקיך

המשך חכמה (דברים כו, טו) כותב: "ומסתברא כן, דבגר (אילו היה מתוודה) אומר שמעתי בקול ה' אלוקי (דברים כו, יד), ולא נאות לאמר כן בעזרה

לגר שהיה לו בעודו גוי אלהים אחרים, לכן בביכורים שאומר לכהן "ה' אלקיך" (דברים כו, ג) יכול הגר לאמר".

אולם היא גופא נשאל, שוני זה מדוע?

4. מצוה פרטית או כללית

נראה להסביר – בעיקר לפי הכפת תמרים – כי בכורים היא מצוה בעלת אופי כללי יותר, למרות שהיא מצוה אישית של כל בעל קרקע. כלומר, לאחר שנכנסו בני ישראל לארץ זכה כל איש בחלק בקרקע מכח היותו בן לעם ישראל. ולכן כל מביא בכורים גם מספר את סיפור הארץ. את הארץ קבלנו בירושה מאברהם,⁴ ולכן מתנת אברהם היא הנצבת ביסוד נחלתנו. ואם כן, גם הוא בנו של אברהם. אמנם למעשה אינו יורש, אך ראוי הוא לירש, אלא שהוא טפל ליוצאי מצרים.⁵ וזו היא כוונת הרמב"ם: "ולאברהם היתה השבועה תחילה...". כלומר, כאן הוא היסוד, ולמעשה מספיקה ירושה ראויה ולא ירושה ממשית, והגר בעצם ראוי לירש כבנו של אברהם.⁶

ולפי הכפות תמרים יש להוסיף כי למעשה גם הוא עתיד לרשת. לעומת זאת, ויודוי מעשר הוא עניין פרטי של כל אחד ואחד – אם ועד כמה קיים כדין הפרשת תרומות ומעשרות. לכן ההדגשה היא על לנו, על הירושה שכל אחד זכה לה, מה שאין כן גר.

4. את הפסוק "ארמי אבד אבי" (דברים כו, ה) מפרש הרשב"ם: "אברהם ארמי היה אובד וגולה... כלומר, מארץ נוכריה באו אבותינו לארץ הזאת ונתנה הקב"ה לנו". אך גם לפירוש המקובל כי "ארמי" זה הוא יעקב. כותב הרמב"ן בב"ב פא ע"א: "ואע"ג דכתיב בפרשת בכורים ארמי אבד אבי, שלשה אבות העולם היו כאברהם".

5. ראה רמב"ן ב"ב פא ע"א (בסופו).

6. לפ"ז מובנת המלה תחילה, כראשית דבר שנעוץ בסופו, בחינת "סוף מעשה במחשבה תחילה". אולם ראה כסף משנה שם שפירש כמעט להיפך: "אע"פ שאברהם אב לכל העולם, לא נטלו הגרים חלק בארץ מפני שבתחילה, קודם שנאמר לו כי אב... היתה השבועה וכו', נמצא שלא זכו בה אלא בניו ממש". ולפ"ז בא הרמב"ם להסביר מדוע לא זכה הגר בארץ. אך בפשטות בא הרמב"ם להסביר מדוע גר כן קורא.

הרב ד"ר איתמר ורהפטיג

ובמלים אחרות, בכורים היא מצוה של הודאה ושכוחה, ולהודאה זו אופי ציבורי, כי זכינו להכלל בירושת אברהם.⁷ אך וידוי מעשר הוא מצוה פרטית של חשבון נפש⁸ של מי שזכה בקרקע ומוסר דין וחשבון על קיום תרומות ומעשרות מיבולו. לכן הוא אינו מתחיל בספור האבות, אלא באזכור אבותינו יוצאי מצרים שקבלו את הארץ בפועל (כדיוקו של מראה הפנים).

ומכאן גם הסבר להבחנתו של המשך חכמה. בבכורים היחיד פונה לכהן כמייצג דעת עליון, שחפץ לתת לנו מתנת הארץ, ואומר לו "ה' אלקיך", ואף גר מודה בכך. ואילו בוידוי מעשר, כל יחיד פונה לאלקיו ועורך עמו חשבון נפשו הפרטי על קיום חובתו.⁹

ה. לשון הקדש וקול רם

ונסיים בהבדלים נוספים שמופיעים בסוגיה בסוטה לב ע"א. מקרא בכורים נאמר בלשון הקדש דווקא, ואילו וידוי מעשר בכל לשון. לבכורים אופי צבורי כאמור, ולכן הקריאה נאמרת בלשון האומה דווקא. ואילו לוידוי מעשר אופי פרטי, והוא נאמר בלשון הנוחה לאומרה.

עוד מבואר בגמרא שם כי מקרא בכורים נאמר בקול רם: "וענית ואמרת", שכן יש בו גם דברי גנות "ארמי אבד אבי", ואילו וידוי מעשר אינו כן, כי יש בו שבחו של מקום.¹⁰

כלומר, מקרא בכורים, שיש בו סקירה הסטורית, נאמר בקול רם, וסקירה זו כוללת בתוכה דברי גנות, אך בוידוי מעשר, שהיא אמירה פרטית, די באמירה רגילה.

7. בדומה לזה מצינו גר בברכת המזון, שגם גר מודה "על הארץ אשר הנחלת לאבותינו", ראה שו"ע או"ח סי' קצט, ד.
8. ולפי רש"י ביומא לו ע"א ד"ה ועל, עולה שזהו כוידוי של עוין.
9. ולפ"ז אין צורך להוסיף טעמו של המשך חכמה על אי התאמת גר לקרוא לה' בשם "אלקי".
10. לפי שעה לא ברור לי מדוע הבדל זה אינו נזכר ברמב"ם, וצ"ע.